

Українська література II пол. XIX ст.

Зміст

Історичний контекст.....	1
Культурний контекст.....	2
Літературний процес.....	2
Реалізм (др.пол. XIX ст.).....	2
Натуралізм.....	3
Модернізм (кінець XIX-XX ст.).....	3
Імпресіонізм.....	3
Символізм.....	4
Неоромантизм.....	4
Джерела.....	5

Історичний контекст

- У XIX ст. українські землі були поділені між Російською й Австрійською імперіями. Виступи українців на захист національних прав наражалися на жорсткий спротив російської чи австрійської імперської влади.
- **1845-1847** — **Кирило-Мефодіївське товариство** — перша українська таємна політична організація, що виникла в Києві наприкінці 1845 р. та спиралася на традиції українського визвольного й автономістського руху. До товариства входили письменники Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко. Навесні 1847 року учасників товариства заарештували російські жандарми.
- **1861** — скасування кріпацтва
- **1861-1874** — земська, судова, міська реформи
- Розвиток капіталізму в Європі
- 1868 р.** — громадське товариство «Просвіта» (Львів). Мета: підвищення загальнокультурного рівня народу, пробудження національної самосвідомості
- **1885-1891** — поширення робітничого руху
- **1886-1889** — поширення селянського руху; масове розорення селян, їхнє різке розшарування.
- **Нелегальні політичні гуртки**; робітничі та студентські гуртки; «ходіння в народ» різночинців із метою підняти селян на боротьбу «за землю і волю».
- **Політичні партії москвофілів і народовців** на західноукраїнських землях у 70–80-х рр. XIX ст.
 - «**Москвофіли**» підтримували російський царизм і не визнавали права українського народу на самостійне національно-політичне життя.
 - «**Народовці**» орієнтувалися на східноукраїнське культурне відродження й головну увагу звертали на піднесення національної свідомості галичан. Народовські журнали «Правда» (1867–1898), «Зоря» (1880–1897) та газета «Діло» (1880–1939)
- **Утвердження української мови в статусі літературної.** Вона стає мовою спілкування національно свідомої інтелігенції, розширюється сфера її побутування – від літературних творів, періодики й викладання у недільних школах до мови літературно-критичної думки, публіцистики й перекладацтва.
- **«Громади»** – культурно-мистецькі товариства. Активізація громадянської та культурно-просвітницької діяльності: свідомі українці, митці й передова інтелігенція об'єднувалися в «Громади».

Заборона української мови

- **1863 р.** — валуєвський циркуляр, за яким заборонялося друкувати книги й журнали українською мовою.
 - **1876 р.** — емський акт: заборона ввозити з-за кордону українські книжки будь-якого змісту, видавати оригінальні твори та переклади з інших літератур.
 - **1888** — Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах
- Українською мовою заборонялося: а) викладання в Києво-Могилянській академії; б) використання «Букваря»; в) читання молитов і ведення церковної служби; г) проведення навчання у школах; д) демонстрування театральних вистав; е) здійснення перекладів з російської мови; ж) видання дитячої літератури.*

Культурний контекст

- **Періодика:** науковий місячник «Киевская старина» (1882), журнали «Правда», «Зоря», «Друг», «Світ» (1881–1882), «Жите і слово» (1894–1897), «Основа» (1861–1862); газети «Діло», «Буковина», «Черниговский листок» (1861–1863); альманах «Хата» (1860),
- **Професійний театр:** І.Карпенко-Карий, М.Старицький, М.Кропивницький, М.Заньковецька
- **Література:** І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Карий, І. Франко, М. Старицький, Б.Грінченко, О.Кониський, Олена Пчілка, Н.Кобринська, М.Павлик, П. Грабовський, Я.Щоголів, І.Манжура, В.Самійленко, Леся Українка, Ольга Кобилянська.
- **1873 р.** - літературне товариство ім.Т.Шевченка у Львові (Наукове товариство ім.Т.Шевченка.) з ініціативи М.Драгоманова і О.Кониського й Д.Пильчикова. Було видано матеріали з історії української мови, літератури, фольклору, етнографії, різноманітні словники.
- **Художники:** М.Пимоненко, С.Васильківський, М.Самокиш, М.Мурашко; А.Куїнджі, К.Трутовський.
- **Музичне мистецтво:** С.Гулак-Артемовський, М.Лисенко, М. Аркас, М.Вахнянин, П.Ніщинський, П.Сокальський, М.Мусоргський, С.Людкевич та ін.
- **Меценати:** підприємець Василь Смирненко, громадська діячка Єлизавета Милорадович, агроном і землевласник Євген Чикаленко

Літературний процес

- **Літературні напрямки:** романтизм, реалізм, натуралізм, модернізм, імпресіонізм, символізм, неоромантизм

Реалізм (др.пол. ХІХ ст.)

Реалізм (з латин. *realis* — дійсний) — літературний напрям, який характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ. Починаючи з 30-х рр. ХІХ ст., набуває розвитку у Франції, а згодом — в інших європейських літературах.

Мета: дослідити відносини людини й суспільства, вплив суспільно-історичних обставин на формування духовного світу й характеру героїв

Представники: Т. Шевченко, Марко Вовчок (М. Вілінська), І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний (Рудченко), І. Франко

Проблематика: взаємини людини і середовища, вплив соціально-історичних обставин на формування духовного світу (характеру) особистості.

Риси реалізму:

- раціоналізм, раціоцентричний психологізм (ототожнення психіки і свідомості, недооцінка позасвідомих процесів);
- пізнавально-аналітичне начало
- правдиве, конкретно-історичне зображення типових подій і характерів у типових обставинах при правдивості деталей;
- принцип точної відповідності реальній дійсності - критерій художності;
- характер і вчинки героя пояснюються його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя;
- конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди;
- вільна побудова творів;
- превалювання (перевага) епічних, прозових жанрів у літературі, послаблення ліричного струменя мистецтва;
- розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей.

Український реалізм вирізнявся специфічними емоційно-сентиментальними ознаками.

Побутово-просвітницький реалізм.

- дослідження родинних, виробничих, соціальних стосунків героїв
- еволюційний розвиток суспільства
- морально-етична проблематика
- етнографізм — докладне змалювання національного колориту українського народу — побуту, звичаїв, обрядів і вірувань
- духовне вдосконалення людини — необхідна передумова соціально-економічних, політичних змін
- **Представники:** Марко Вовчок, А.Свидницький, Панас Мирний, І.Нечуй-Левицький, І.Карпенко-Карий, М.Кропивницький, М.Старицький, Б.Грінченко, а також І. Франко й М. Коцюбинський у своїй ранній творчості

Револьюційний реалізм

- пропаганда значення економіки
- провідна роль пролетаріату в суспільстві
- ідеї пролетарського інтернаціоналізму
- насильницька збройна зміна суспільного ладу
- фізичне знищення панівних верств
- Представники:** П. Грабовський та М. Павлик, а також І. Франко, Леся Українка (у деяких ранніх творах)

Суть реалістичної манери письма точно визначив І. Нечуй-Левицький: *«Реалізм чи натуралізм у літературі потребує, щоб література була одкидом правдивої, реальної життя, похожим на одкид берега в воді, з гором чи селом, з лісами, горами й усіма предметами, котрі знаходяться на землі. Реальна література повинна бути дзеркалом, у котрому б одсвічувалася правдива життя, хоч і тонка, похожа на мрію, як сам одсвіт»*

Натуралізм

Натуралісти намагалися через використання здобутків природничих наук пізнати й відтворити істинну, реальну картину буття. Твори натуралістів нагадували клінічні документи, історії спадкових хвороб, протоколи судової експертизи. Це були спроби перетворити художній твір на точну копію факту. Основним засобом у цьому стилі став опис. За правдою факту натуралісти не бачили художньої узагальненої правди й перебували під гіпнозом факту.

Найвиразніші ознаки натуралізму:

- «знижене» трактування традиційних сюжетів;
- зумисна вульгарність стилю автора й мови героїв;
- непричетність, байдужість автора до зображуваної дійсності;
- потужний та гострий сатиричний струмінь;
- широка панорама сучасного життя в його технічних, побутових, професійних аспектах;
- підкреслення повної залежності характеру, вчинків героя від його генетичних коренів і фізіологічно-інстинктивних особливостей;
- розкриття найтемніших «фізіологічних» сторін людської душі.

Ознаки натуралістичного стилю помічаємо в романі Панаса Мирного «Повія», прозовому бориславському циклі І.Франка та ін.

Модернізм (кінець XIX-XX ст.)

— загальна назва літературних напрямів та шкіл XX ст., яким притаманні формотворчість, експериментаторство, тяжіння до умовних засобів, антиреалістична спрямованість. Модерністські напрями виникли як заперечення натуралістичної практики в художній царині, обґрунтованої філософією позитивізму. Модерністи, на відміну від раціоналізму попередників, на перше місце ставили творчу інтуїцію, втаємничення у трансцендентну (ту, що лежить поза межами свідомості й пізнання, тобто не може бути пізнаною) сутність буття. Вищим знанням проголошувалася не наука, а поезія, зважаючи на її феноменальну здатність одуховнювати світ, проникати в найінтимніші глибини буття. Модерністи свідомо роблять свою творчість антидемократичною, елітарною.

Риси модернізму:

- новизна та антитрадиціоналізм (хоча модерністи ніколи цілком не поривають з літературною традицією);
- у творах утверджується перевага форми над змістом;
- заперечення матеріалістичного детермінізму, визнання інтуїтивного поряд з логічним шляхом пізнання;
- індивідуалізм, зосередження на «Я» автора, героя, читача;
- психологізм, пильна увага до позасвідомих сфер психіки, до внутрішньої боротьби роздвоєного людського «Я»;
- широке використання таких художніх прийомів, як «потік свідомості» та монтаж (прийшов у літературу з кіномистецтва);
- використання символу як засобу пізнання і відтворення світу; ліризм (навіть у прозі, драматургії, публіцистиці);
- естетизм.

Окремі напрями модерністської літератури сьогодні стали класикою. Серед найвизначніших — *імпресіонізм, неоромантизм, символізм, імажинізм, футуризм, акмеїзм, експресіонізм, сюрреалізм, «театр абсурду», дадаїзм, «новий роман»* тощо. Одним з найперших виявів модернізму, точніше його провісником, в Україні був декаданс.

Імпресіонізм

— течія модернізму, художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань. Сформувався у Франції в другій половині XIX ст., насамперед у малярстві. Визначення походить від назви картини Клода Моне «Враження. Схід сонця» («Impression. Soleil levant», 1873 р.). Наприкінці XIX ст. імпресіонізм поширився в європейському письменстві. Засновниками літературного імпресіонізму вважають братів Гонкурів.

Риси імпресіонізму:

- зображується не сам предмет, а враження від нього («Бачити, відчувати, виражати — в цьому все мистецтво», — проголошували Едмонд і Жюль Гонкури). Імпресіоністи орієнтуються на почуття, а не на розум;

- відмова від ідеалізації: ставлячи перед собою завдання зафіксувати реальні моменти, імпресіоністи найчастіше заперечували поняття ідеалізації й ідеалу, адже ідеал відсутній в конкретній реальності;
- часопростір ущільнюється і подрібнюється, предметом мистецької зацікавленості стає не послідовна зміна подій і явищ (фабула), не соціальний, логічно впорядкований історичний відрізок або період життя героя, а уривчасті фрагменти, відбиті у свідомості персонажа;
- герой імпресіоністичного твору цікавий не так своєю активністю, спрямованою на пере-творення зовнішнього світу, як саме «пасивною» здатністю сприймати, реагувати на зовнішні збудники, бути носієм, навіть колекціонером вражень;
- найпоширенішим жанром імпресіонізму стає новела.

Український імпресіонізм на тлі західноєвропейського мав яскравіше лірико-романтичне забарвлення, що зближувало його (а нерідко й змішувало зовсім) з неоромантизмом та символізмом. Поетика імпресіонізму відбилася у творчості *М. Коцюбинського, В. Стефаника, Марка Черемшину (І. Семанюка), частково О. Кобилянської, а також Миколи Хвильового (Фітільова), Є. Плужника* та ін.

Символізм

— одна зі стилевих течій модернізму, що виникла у Франції в 70-х рр. XIX ст., а в українській літературі поширилася на початку XX ст. Основною рисою символізму є те, що конкретний художній образ перетворюється на багатозначний символ. Теоретиком символізму вважається П. Бодлер. Він висунув теорію «системи відповідностей», за якою всі предмети і явища, всі чуття і почуття невидимо зв'язані в одну невиразну, містичну цілість. Завдання митця — побачити ці зв'язки, розплутати їх, показати таємничу залежність усього-го на світі. У 1880-1890-х рр. у Франції з'являється ряд послідовників Бодлера — символістів. Найталановитіші його продовжувачі — П. Верлен, А. Рембо, С. Малларме.

Риси символізму:

- войовничий бунт проти надто консервативної і регламентованої суспільної моралі;
- підкреслене естетство (захоплення витонченою поетичною формою і недооцінка змісту);
- культ екзотичних і заборонених тем, хвороблива увага до позасвідомого, садо-мазохістських виявів тощо;
- спроби вирватися за рамки повсякденного, прив'язаного до матеріальності буття, зазирнути до «світу в собі».

В українську літературу символізм прийшов через австро-німецьку та польську літератури. *Засновницею цього стилю у вітчизняному письменстві стала Ольга Кобилянська*. Серед помітних українських символістів можна назвати *П. Карманського, В. Пачовського, Б. Лепкого, М. Яцківа, Д. Загула, Я. Савченка, Олексу Слісаренка (Снісаря), Т. Осмачку (у ранній поезії), М. Євшана* та інших.

Водночас слід наголосити, що український символізм міцно переплетений з неоромантизмом. Майже неможливо визначити, який із двох стилів домінує у певному творі.

Неоромантизм

— стильова течія модернізму, що виникла в українській літературі на початку XX ст., названа Лесею Українкою «новоромантизмом». Зі «старим» романтизмом його ріднить порив до ідеального, виняткового. Відкинувши раціоцентризм, неоромантики на перше місце поставили чуттєву сферу людини, емоційно-інтуїтивне пізнання.

Риси неоромантизму:

- неоромантики змальовували переважно не масу, а яскраву, неповторну індивідуальність, що вирізняється з маси, бореться — часом попри безнадійну ситуацію — зі злом, зашкарублістю, повсякденною сірістю;
- герої неоромантиків переймаються тугою за високою досконалістю у всьому, характеризуються внутрішнім аристократизмом, бажанням жити за критеріями ідеалу, а не буднів;
- головна увага зосереджувалася на дослідженні внутрішнього світу людини, через який неоромантики намагалися зазирнути у світ духовний;
- зовнішні події (також і соціальні) у творах неоромантиків відступають на задній план;
- неоромантики часто вдаються до умовних, фантастичних образів, ситуацій, сюжетів; відмова від типізації, натомість застосування символізму.

Неоромантизм в українській літературі започаткувала О. Кобилянська новелами та повістями «Людина», «Царівна». У цьому стилі працювали також *Леся Українка, Олександр Олесь (Кандиба), М. Вороний* та інші.

Джерела

- Авраменко О.,** Пахаренко В. Українська література (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. серед. освіти. — К.: Грамота, 2018.
- Борзенко О. І.,** Лобусова О.В. Українська література (профільний рівень) : підруч. для 10 класу закл. заг. серед. освіти. — Харків : Вид-во «Ранок», 2018.
- Витвицька С.** Українська література. Комплексна підготовка до ЗНО. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2019
- Зінченко Ж.В.** Паспорт літературного періоду. 10 клас. – Полтава, 2018.
- Коваленко Л. Т.,** Бернадська Н.І. Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. — К. : УОВЦ «Оріон», 2018
- Слоньовська О. В.** Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М. Українська література (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. – Київ : Літера ЛТД, 2018.
- Фасоля А. М.,** Яценко Т. О., Уліщенко В. В., Бійчук Г. Л., Тименко В. М.. Українська література. Рівень стандарту : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. — Київ : Педагогічна думка, 2018.